

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Nicolaes de Clerck | Boeckvercooper ende constdrucker

Boek en prent bij de Delftse uitgever Nicolaes de Clerck (ca. 1599-1623)

Schrier, I.

Publication date

2019

Document Version

Other version

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Schrier, I. (2019). *Nicolaes de Clerck | Boeckvercooper ende constdrucker: Boek en prent bij de Delftse uitgever Nicolaes de Clerck (ca. 1599-1623)*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

EPILOOG

IN DE VOORGAANDE HOOFDSTUKKEN kwam Nicolaes de Clerck naar voren als een veelzijdige ondernemer. Hij was ambitieus en eigenzinnig en hanteerde een uitgeknipte uitgeversstrategie. De Clercks veelzijdigheid als uitgever-verkoper van boeken én prenten maakte hem tot een interessante figuur voor een studie naar de relatie tussen de productie en distributie van het gedrukte woord en de productie en distributie van het gedrukte beeld. Dit onderzoek naar Nicolaes de Clerck laat zien dat het zinvol is om boekbedrijf en prentbedrijf te benaderen als onderdelen van één 'print culture' waarin allerlei soorten drukwerk werden gemaakt, verspreid en gebruikt en waarin verschillende ondernemers actief waren die zich weliswaar in veel gevallen specialiseerden in tekst of beeld, maar die ook op verschillende manieren betrokken konden zijn bij zowel de productie en distributie van boeken en teksten als de productie en distributie van prenten. Iedere ondernemer maakte zijn afwegingen en keuzes op zoek naar een eigen niche in de markt.

Nicolaes de Clerck had een fascinerend 'gemengd bedrijf'. Hij begon zijn carrière als boekbinder in dienst van een boekverkoper in Delft. In of na 1594 werd hij zelfstandig ondernemer in dezelfde stad. Tot zijn dood in september 1623 was De Clerck werkzaam als boekbinder, boekverkoper en boekuitgever, als schrijver en vertaler, maar was hij ook uitgever, drukker en verkoper van prenten. Het ging bij hem om boeken met tekst, boeken met tekst en prent, prenten met begeleidende teksten en zelfstandige prenten zonder tekst in boekdruk. De belangrijkste pijlers van De Clercks uitgeverij waren de geschiedkundige en biografische werken in folio-formaat met gegraveerde portretten van belangrijke personen, propagandaprenten uitgegeven tot eer en meerdere glorie van leden van het geslacht Nassau en 'constprenten' naar ontwerp van Jacques de Gheyn II of geëst door diens zoon Jacques de Gheyn III. In de Republiek was De Clerck een belangrijke uitgever van kunstprenten, niet qua omvang van zijn fonds, maar wel wat betreft de kwaliteit van de prenten. Zijn boeken en politieke prenten volgden de religieuze en politieke ontwikkelingen in de Republiek. Aan binnenlandse kwesties brandde hij zijn vingers liever niet. Nicolaes de Clerck hield rekening met de locatie waar hij zijn winkel en kramen had - niet ver van het regeringscentrum - en met de activiteiten van collega's en ondernemingen in de buurt. Hij richtte zich op een gemiddeld tot rijk publiek. Voor meerdere werken vroeg hij een privilege aan bij de Staten-Generaal. Bovendien presenteerde hij zijn uitgaven aan regeringsinstanties wanneer dat hem iets kon opleveren. Als boekbinder bond hij vermoedelijk diverse werken in, zowel handboeken als series en verzamelingen prenten. Ook het monteren en inlijsten van prenten zal voor hem geen probleem zijn geweest.

Een 'gemengd bedrijf' zoals dat van Nicolaes de Clerck was tamelijk uitzonderlijk, maar ook andere ondernemers op zijn terrein - uitgevers, graveurs, drukkers, uitgevers en verkopers - waren op de één of andere manier, in meer of

mindere mate, verbonden met de wereld van boek én prent. Meerdere graveurs werkten in opdracht van zowel prent- en boekuitgevers. Hetzelfde gold voor boek- en plaatdrukkers. Boekhandelaren konden ook prenten verkopen.

Samenwerking en netwerk

Binnen het boek- en prentbedrijf werd waar nodig samengewerkt. Soms was een partner noodzakelijk om de kosten en risico's van grote projecten te kunnen dragen. Samenwerking hield ook in dat specialistische taken werden uitbesteed. Bij Nicolaes de Clerck werkte dat twee kanten op. Enerzijds verleende De Clerck zijn medewerking aan boekuitgevers die illustratiemateriaal nodig hadden, zoals Isaac Jansz Canin in Dordrecht, Hillebrant Jacobsz van Wouw in Den Haag, Jan Jansz in Arnhem en Dirck Pietersz Pers en Jan Evertsz Cloppenburgh in Amsterdam. De Clerck zorgde dat de koperplaten werden gemaakt, leende zijn platen uit, kwam de desbetreffende uitgever te hulp bij het drukken van de illustraties in de tekst of leverde afdrukken van prenten die tussen de tekstbladen van een boek konden worden ingebonden. Een enkele keer werd hij door een uitgever als auteur gevraagd. Anderzijds had De Clerck assistentie nodig. Hij was zelf geen graveur. Dus zocht hij specialisten die prenten voor hem konden ontwerpen en/of graveren en verwierf hij bestaande koperplaten van collega's. Hij had goede contacten met Jacques de Gheyn II en diens zoon, liet Willem Delff een aantal losse prenten en titelpagina's maken en kocht koperplaten van graveurs en uitgevers als Jacob Matham en Assuerus van Londerseel. Ook het drukken van de teksten voor zijn boek- en prentuitgaven besteedde De Clerck uit. Hij had zelf niet de beschikking over een boekdrukkers. Nicolaes liet de teksten drukken bij de boekdrukkers Jacob Vennecool en Jan Andriesz Cloeting in Delft, Pieter Verhaghen in Dordrecht, Mathijs Bastiaensz in Rotterdam en Henrick van Haestens en Jan Claesz van Dorp in Leiden. Voor een dergelijke samenwerking bij de productie van boeken en prenten was het uiteraard belangrijk om een netwerk te hebben. Verder had De Clerck contact met boek- en prentverkopers om zijn uitgaven te distribueren en om een aantrekkelijk winklassortiment van boeken en prenten op te bouwen. Hij handelde onder andere met de in Rotterdam werkzame graveurs en prentuitgevers Johannes van Londerseel en Joannes van Doetecum de Jongere, maar vermoedelijk ook met de in Amsterdam gevestigde Claes Jansz Visscher en Pieter van der Keere. Onder meer Cornelis Claesz en Hendrick Laurensz in Amsterdam, Jan Jansz Orlers in Leiden en Dirck Alberts in Leeuwarden verkochten boekuitgaven van De Clerck.

Prent- en boekuitgaven

Samenwerking was vooral noodzakelijk wanneer verschillende grafische technieken gecombineerd werden toegepast. Teksten werden geïllustreerd tot lering en vermaak. Prenten en reeksen prenten werden met prozatekst of versregels in boekdruk toegelicht. Het was een boekdrukker die de versregels en legenda's drukte voor de monumentale, meerbladige 'caerte' met de stamboom van Maurits en voorstellingen van zijn militaire overwinningen. De *Inname van Breda* van Bartholomeus Dolendo - één van de onderdelen van dezelfde wandkaart

- werd door De Clerck met een beschrijving in boekdruk ook als zelfstandige historieprent op de markt gebracht. Bij het *Vogelvluchtperspectief van Den Haag* van Johannes van Londerseel was een Nederlandse en Latijnse beschrijving beschikbaar. De *Waarzegster* van Jacques de Gheyn II met een gegraveerde tekst in het Latijn werd met enkele Nederlandse regels in boekdruk toegankelijk gemaakt voor een breder publiek.

Het onderzoek naar het bedrijf van Nicolaes de Clerck heeft opnieuw laten zien op welke vele manieren de met prenten geïllustreerde boeken tot stand konden komen. De inspiratiebron voor boeken kon zowel de tekst als de prenten zijn. Voor prenten in boeken werden nieuwe koperplaten gebruikt of bestaande platen gekocht of geleend. Tekst en beeld werden geïntegreerd op één vel papier of op afzonderlijke bladen gedrukt en later samengevoegd.

Koperplaten waren kostbaar en dus hadden uitgevers alle reden om het materiaal zo optimaal mogelijk te benutten. Platen werden vaak meerdere keren en op verschillende manieren gebruikt. Waar nodig werden ze aangepast. De gegraveerde titelpagina van de *Redenrijcke constliefhedders stichtelike recreatie* van 1599 werd in 1608 en 1610 door Dirck Pietersz Pers gebruikt als de titel voor de *Bloem-hof van de Nederlantsche jeught*. Het *Const-toonneel* van 1609 werd door Nicolaes de Clerck samengesteld toen hij veertig koperplaten van Johannes Wierix wist te verwerven. De prenten van Christus, de apostelen, de evangelisten en de personificaties van de deugden, de ondeugden en de planeten waren in 1579 door Johannes Wierix gegraveerd en oorspronkelijk als zelfstandige reeks of reeksen verspreid. In 1609 schreef De Clerck korte teksten bij deze prenten en werden de prenten in boekvorm uitgegeven. De vele portretten die De Clerck liet graveren waren geschikt als prenten in meerdere geschiedwerken en biografieën en werden tegelijkertijd voor de losse verkoop gedrukt. Na Nicolaes' dood zijn de portretten gebruikt voor boekuitgaven van Broer Jansz, Johannes Janssonius, Jan Jacobsz Schipper, Jan Philipsz Schabaelje en Gillis Joosten Saeghman. Bij Janssonius en Saeghman werden de portretten geplaatst binnen een gegraveerde of in een in houtblok gesneden ornamentrand. Schabaelje en Saeghman lieten de platen aanpassen en gaven de geportretteerden een nieuwe identiteit. Halverwege de zeventiende eeuw herdrukte Jan Jacobsz Bouman met De Clercks platen van de zeventien aarts-ketters nog eens de *Grouwelen der voornaemster hoofd-ketteren*. De prent getiteld *Ware Afbeeldinge der H. Ambassadeurs ende Gecomitteerde[n] tot het Bestant* verscheen in allerlei boekuitgaven van 1610 tot 1627, maar was ook geschikt om als enkelblad te verkopen. Ook de onderdelen waaruit de eerdergenoemde 'caerte' van Nicolaes de Clerck, Henrick van Haestens en Pieter van der Dycke was opgebouwd, werden los verspreid en op initiatief van particulieren in boeken ingebonden. Bovendien leverden het onderwerp en de prenten van de wandkaart de inspiratie en het uitgangspunt voor twee boekuitgaven van Jan Jansz Orlers, de *Nassausche Laurencrans* van 1610 en de *Généalogie des illustres comtes de Nassau [...] avec la description de toutes les victoires* van 1615. Beide boeken werden verschillende keren gedrukt en in verschillende talen uitgegeven. Daarbij werd lange tijd gebruik gemaakt van dezelfde koperplaten. De koperplaten van de kunstprenten van Nicolaes de Clerck werden na zijn dood opnieuw afgedrukt door Hendrick Hondius en

Claes Jansz Visscher en een volgende generatie uitgevers.

Voor het juiste begrip van boeken en prenten als documenten van hun tijd, om de werking van het boek- en prentbedrijf in zijn geheel te doorgronden, de verbanden tussen het boek- en prentbedrijf te zien en om een beeld te krijgen van alle samenwerkingsverbanden binnen die wereld, is het van belang dat kunsthistorici en boekhistorici zich iedere keer afvragen hoe boek en prent tot stand kwamen en waarom een werk de vorm kreeg dat het heeft. We moeten willen weten of een boek in eerste instantie werd uitgegeven om zijn tekst of om zijn prenten (of allebei), wie de prenten in boeken hebben vervaardigd, hoe ze in de betreffende boeken terecht kwamen en of ze al eerder waren gebruikt, maar ook wie de typografische tekst bij een prent drukte.

Het laatste woord

Hiermee sluit ik mijn onderzoek af naar de veelzijdige boek- en prentuitgever Nicolaes de Clerck. Met archiefonderzoek, bibliografische arbeid, het vergelijken van siermateriaal in boeken, het bestuderen van magazijn- en bibliotheekcatalogi en prentonderzoek heb ik gepoogd De Clercks totale bedrijf, fonds en netwerk te reconstrueren en al zijn werkzaamheden in samenhang te bestuderen. Natuurlijk blijven er gegevens ontbreken.

Met de digitale ontsluiting van archieven, bibliotheken en prentcollecties zal in de aankomende jaren ongetwijfeld nieuwe informatie over Nicolaes de Clerck en zijn bedrijf boven water komen. De voortschrijdende digitalisering maakt het onderzoek naar de relatie tussen het boek- en prentbedrijf steeds beter mogelijk. Zo kunnen op een relatief eenvoudige manier grote hoeveelheden boeken en prenten worden bekeken en al dan niet met elkaar in relatie worden gebracht. Institutioneel gescheiden collecties worden digitaal verenigd. Dat is praktisch voor het onderzoek naar het gebruik en hergebruik van prenten en illustraties. Ook netwerken en samenwerkingsverbanden kunnen steeds in kaart worden gebracht. Over de fascinerende relatie tussen het boek- en prentbedrijf is het laatste woord nog lang niet gezegd.